

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2025, 25(2): 1174-1193, doi: 10.11616/asbi.1658451

Gıda Güvencesinden Gıda Egemenliğine: Tarımsal Dış Ticaret

From Food Security to Food Sovereignty: Agricultural Foreign Trade

Akif DİNCER¹

Geliş Tarihi (Received):15.03.2025Kabul Tarihi (Accepted):23.07.2025Yayın Tarihi (Published):31.07.2025

Öz: Türkiye'nin tarımsal ürün ticareti, uluslararası iş bölümü politikalarıyla dönüşüm geçirmiştir. Bu süreçte Türkiye, kapitalist piyasaya düşük değerli ve ucuz emeğe dayalı gıda sanayisine yoğunlaşarak eklenmiştir. Bu bağlamda şekillenen tarımsal dış ticaret, gıda maddeleri ve işlenmiş ürünler ile tarımsal hammaddeler olmak üzere ikili bir yapıya sahiptir. Bu çalışmadaki tarımsal dış ticaret analizi için TÜİK'in ISIC ve SITC'e göre 1980-2024 dönemi verileri kullanılmıştır. Gıda maddeleri ve işlenmiş ürünlerden elde edilen dış ticaret fazlası, hammadde ithalatını finanse etmek için kullanılmaktadır. Gıda maddeleri ihracatı, büyük oranda hammaddeye bağımlı hale gelmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, Türkiye gıda maddeleri ve işlenmiş ürünlerinde dış ticaret fazlası, tarımsal hammadde ürünlerinde ise dış ticaret açığı vermektedir. Gıda maddeleri ve işlenmiş ürünlerden elde edilen fazlalıklar, hammadde ithalatına gitmektedir. Gıda maddeleri ihracatı, büyük oranda hammaddeye bağımlıdır. Türkiye, uluslararası iş bölümü sonucunda hububat, bakliyat ve bitkisel yağlar gibi ürünlerde kendi kendine yeterliliğini yitirirken, emek yoğun olan yaş meyve ve sebze üretimine odaklanarak küresel piyasalarda önemli bir rol üstlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, Uluslararası İş bölümü, Tarım, Gıda Güvencesi

&

Abstract: Turkey's trade in agricultural products was transformed by the division of labor policies and articulated with the capitalist market process by concentrating on the food industry based on low-value and cheap labor. In this context, agricultural foreign trade has been shaped through a dual structure of foodstuffs and processed products and agricultural raw materials. Agricultural foreign trade shaped through this structure is analyzed using data for the period 1980-2024 for agricultural product trade according to TURKSTAT's ISIC and SITC data. According to the findings of this study, Turkey has a foreign trade surplus in foodstuffs and processed products and a foreign trade deficit in agricultural raw materials. The surpluses in foodstuffs and processed products go to imports of raw materials. Food exports have also become heavily dependent on raw materials. As a result of the international division of labor, Turkey has lost its self-sufficiency in products such as cereals, pulses and vegetable oils, but has concentrated on the production of fresh fruits and vegetables with high labor costs and has assumed a role in global markets.

Key Words: Foreign Trade, International Division of Labor, Agriculture, Food Security.

Atıf/Cite as: Dincer, A. (2025). Gıda Güvencesinden Gıda Egemenliğine: Tarımsal Dış Ticaret. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 1174-1193. doi: 10.11616/asbi.1658451

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹Akif Dincer, akifdincer@ibu.edu.tr.

1. Giriş

1980'lerden sonra uygulanan neoliberal politikalar, az gelişmiş ülkelerin tarımsal üretiminde büyük bir dönüşüme yol açmıştır. Bu dönüşümün en önemli sonuçlarından biri, bu ülkelerin gıda güvencesini temin edecek ve tarımda kendi kendine yeterliliği sağlayacak politikalardan giderek uzaklaşmalarıdır. Son yıllarda küresel salgınlar, bölgesel çatışmalar, gıda krizleri ve gıda enflasyonu gibi olgularla tekrar tartışma konusu haline gelen bu dönüşüm, 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kurulmasıyla somutlaşan tarımsal iş bölümünün bir yansımasıdır. Bu bağlamda yaşanan dönüşüm, gıda güvencesi ve tarımda yeterli altyapı politikalarını kapsayan gıda egemenliği kavramının önemini ön plana çıkarmaktadır.

Sıkça tartışılan kendine yeterlilik kavramı, bir ülkenin gıda ihtiyacını kendi yurtiçi üretimiyle ne ölçüde karşılayabildiğine bağlı olarak ele alınmaktadır (FAO,1999). Oldukça tartışmalı olan bu kavram, ülkede üretilen ve ihraç edilen gıdanın ithal edilen gıda ürünlerini karşılama kapasitesini göstermektedir. Başka bir deyişle, bir ülkenin gıda ihracatından elde ettiği gelirin, gıda ithalatını karşılaması durumunda o ülkenin kendine yeterli olduğu kabul edilmektedir. Son yıllarda Türkiye'nin arpa, buğday, mısır ve mercimek gibi halkın temel tüketim maddelerinin üretiminde kendi kendine yeterlilikten uzaklaştığına dair ciddi eleştiriler bulunmaktadır. Bu eleştiriler, ülkenin tarımsal gıda ihracatından elde ettiği gelirin, tarımsal gıda ithalatını karşılama kapasitesindeki düşüşe odaklanmaktadır. Kapitalist piyasa sistemindeki uzmanlaşma biçimi ile doğrudan bağlantılı olan bu durumun temel argümanı, gelişen tarımsal sanayinin, un ve makarna gibi gıda üretimi için dışarıdan hammadde temin edip işleyerek ihraç eden ve önemli bir döviz kazancı sağlayan bir yapıya sahip olduğu iddiasıdır. Örneğin, Türkiye sermaye yoğun üretim gerektiren buğdayı ithal ederken, düşük ücret ve çevresel maliyetlere katlanarak un ve makarna gibi ürünleri ihraç etmektedir. Türkiye, 2003-2023 döneminde buğday dış ticaretinde 27 milyar dolar açık verirken, un ve makarna dış ticaretinde yaklaşık 25 milyar dolarla net ihracatçı konumundadır. Bu veriler göz önünde bulundurulduğunda 20 yıllık süreçte 2 milyar dolar elde etmiştir. Yüksek döviz geliri sağladığı iddia edilen bu uzmanlaşma biçiminin pek gerçekçi değildir (Aydın, 2024: 238-239). Bununla birlikte gıda sepeti içinde önemli bir paya sahip ürünlerde kendine yeterli olmak, savaş, buhran ve kriz dönemlerinde gıda güvencesi açısından kritik bir öneme sahiptir. İkinci Dünya Savaşı'nda gıda yetersizliği yaşayan Avrupa ülkelerinin gıda güvencesini sağlamak için birleşmeleri ve bütçelerinin büyük bir kısmını tarıma ayırarak kendi kendine yeterli bir tarımsal yapı oluşturmaları, buna iyi bir örnektir (Dellal ve Keskin, 2008: 15). 2008 yılında yaşanan gıda krizleri, küresel salgın (COVID-19) ve bölgesel savaşlar (Rusya-Ukrayna) gibi küresel olayların neden olduğu gıda fiyatlarındaki yükselişler, gıda güvencesi ve tarımda yeterli bir altyapının ne denli önemli olduğunu göstermiştir. Bu çalışma, gelişmiş ülkeler tarafından dayatılan politikaların Türkiye'deki gıda güvencesi ve tarımda kendine yeterlilik üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Bu bağlamda gıda güvencesi/gıda güvenliği ve gıda egemenliği kavramları açıklanarak tarımsal dış ticaret (ihracat-ithalat) ile tarımsal ürün yeterlilik düzeyleri gibi veriler üzerinden analiz geliştirilmektedir. Bu doğrultuda, 1980 sonrasında Türkiye'nin tarımsal yeterliliğine dair endişelerin ne denli haklı olup olmadığı açıklanmaya çalışılmaktadır.

2. Gıda Güvencesi/Güvenliği ve Gıda Egemenliği Kavramları

Gıda güvenliği, gıda güvencesi ve gıda egemenliği kavramları, gıda üretimine ilişkin meseleleri derli toplu ele alma imkânı sağlayan üç önemli kavramdır. Bu kavramların her biri kendi tarihselliği, çerçevesi, çözümlemesi, paradigması ve politikası olan ve aynı zamanda birbiriyle ilişkilidir. Son yıllarda bu kavramların kullanımı ile ilgili oldukça yanlış bir akademik literatürün olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle gıda güvenliği kavramı genellikle gıda güvencesi kavramının yerine kullanılmaktadır. Bu iki kavram farklı şeyleri ifade eder. Gıda egemenliği kavramı da bu iki kavramın eksiklerini tamamlayarak gıda üretimine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır (Kocagöz, 2019:251-253).

Gıda güvenliği, gıdanın üretim aşamasından tüketim aşamasına (gıdaların hasadı, taşınması, işlenmesi, hazırlanması, depolanması) kadar geçen sürede gıda kaynaklı hastalıklara neden olan fiziksel, biyolojik ve kimyasal nitelikteki riskleri önleyecek ve zararsız kılacak bir süreçte işaret etmektedir (Şık, 2018). Gıda

güvencesi kavramı, bir toplumun sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi için gıda ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yeterli miktarda ve ulaşılabilir gıda maddeleri üretme yeteneğini ve üretilen gıdalara erişiminin sürekliliğini tanımlar (FAO, 1996). Toplumun satın alma gücüne uygun fiyatlardan gıdaya erişilebilirliği ifade eden ve gıdaya erişimin bir hak olduğunu savunan gıda güvencesi, gıdanın nasıl, nerede ve kimler tarafından üretildiğine dair bir şey söylememektedir (Aydın vd, 2021:233). Son yıllarda gıda güvencesinin şirketlerin denetimine girmesi ve çoğu ülkede gıdaya erişimde yaşanan sıkıntılar nedeniyle ön plana çıkan gıda egemenliği kavramı hem gıda güvencesi hem de gıda güvenliği kavramını içerecek şekilde geniş bir kapsama sahiptir (Şık, 2018). Kavram, gıdaya erişimin herkes için bir hak olduğunu ve tarım-gıda sisteminde gıdanın üretimden tüketime tüm süreçlerinin demokratik kontrol altında olması gerektiğini vurgular (Gimenez, 2010: 173-174). Gıda egemenliği, kendi kendine yeterli bir yapının ulusal üretim ile sağlanacağını, gıda güvencesinin ise gıda ithalatı ile sağlanabileceğini öne sürer (Kıymaz ve Şahinöz, 2010: 3-4). Gıda egemenliği kavramı, 1996 yılında FAO tarafından düzenlenen Dünya Gıda Zirvesi'nde küresel çiftçi örgütü La Via Campesina temsilcileri tarafından küresel gıda-tarım tartışmalarının gündemine girmiştir. La Via Campesina'ya göre, gıda güvencesi herkes için yeterli gıda üretimini ön plana çıkarırken gıdanın nereden geldiği ve kim tarafından ve ne amaçla üretildiği göz önünde bulundurmuyordu. Dünya Gıda Zirvesi sonrasında küresel bir tartışma konusu haline gelen gıda egemenliği, küresel şirketlerin endüstriyel tarım modeline karşı küçük üreticilerin yerel tarım-gıda sisteminin inşasının temelini oluşturmuştur. La Via Campesina tarafından ortaya atılan gıda egemenliği hareketi, gıda üretiminin yerelleşmesini önemsemiş, köylülere ait ortak malları (meralar, ormanlar, dereler) üreticilerin lehine güvence altına alınmasını ve bu malların tüketicilere sunulmasının yolu açmıştır. Gıda egemenliği hareketinin temelini oluşturan küçük üreticiler, tarım-gıda sistemine ilişkin bilgilerini gelecek nesillere aktararak bu bilginin ticarileşmesinin önüne geçmeyi amaçlamıştır. Gıda egemenliği hareketi için en önemli konulardan biri, doğa ile uyumlu ekolojik tarım modelini benimsemeleridir (Kocagöz, 2019: 254-255). Tarımda şirketleşme politikalarının yaygınlaşmasıyla gıda üretiminin şirketlerin denetimine girmesi sonucunda gıda güvencesi kavramı yerini gıda egemenliği kavramına bırakmıştır. Bu nedenle bu kavramlar, farklı dönemlerde siyasi ve ekonomik güç ilişkileri tarafından sürekli değişime uğramış ve kapitalizmin tarım-gıda alanında yaşadığı dönüşümün en önemli göstergelerinden biri haline gelmiştir. Tarım-gıda sistemindeki dönüşüm, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin savaşın hegemonik gücü olarak ortaya çıkmasıyla başlamıştır. ABD, üretime yönelik benimsediği destekleme politikası sayesinde elde ettiği ürün fazlasını, gıda yardımları kapsamında az gelişmiş ülkelere değerinin altında fiyatlarla (damping) ihraç etmiştir. ABD tarafından sağlanan ucuz gıdalar, az gelişmiş ülkelerin sanayileşme politikalarına öncelik vermelerini sağlayarak tarım sektörlerini ihmal etmelerine neden olmuştur. ABD'nin gıda yardımlarından faydalanan ülkeler, kendi kendine yeterli bir yapıdan gıda ithalatına bağımlı hale gelmişlerdir (Friedmann, 2004: 129). Savaş sonrasında tarımdaki teknolojinin hızla ilerlemesi ve yeşil devrim politikaları, tarımsal üretimde önemli artışlar sağlamıştır. Bu gelişmeler, FAO (Gıda ve Tarım Örgütü) tarafından 1974 yılındaki Gıda Konferansı'nda gündeme getirilmiş; dünya tarımsal üretiminin 10 yıl içinde ikiye katlanacağı, açlık ve yetersiz beslenmenin de önemli oranda azalacağı iddia edilmiştir (Kıymaz ve Şahinöz, 2010: 5).

1990'lara kadar tarım sektörü, serbest piyasa ilkelerinin dışında tutulmuş ancak Uruguay müzakereleriyle tarıma tanınan bu istisnai statü sona ermiştir. Uruguay müzakereleriyle gıda güvencesi tamamen serbest piyasa ekonomisinin koşullarına bırakılmış ve bu durum, serbest piyasa ekonomisinin meşrulaştırılmasının en önemli araçlarından biri haline getirilmiştir. Gelişmiş ülkeler, gıda güvencesini kendine yeterlilikten kopararak serbest ticaret ile erişilecek bir hedef olarak az gelişmiş ülkelere dayatmıştır (Gökten ve Gökten, 2017: 13). Buna karşın, az gelişmiş ülkeler; gıda ihtiyaçlarının karşılanması, tarımdaki küçük üreticiliğin ayakta kalması, ekonomik refahın sürdürülmesi, gıda tercihlerinin korunması ve tarımsal üretimdeki istikrarsızlığa karşı kendi gıda güvencelerini sağlayacak talepleri ön plana çıkarmışlardır. Bu talepler, tarımdaki egemen güç olan ABD tarafından kabul görmemiştir. ABD, az gelişmiş ülkelerin gıda güvencesine yönelik taleplerinin "tarımda kendi kendine yeterlilik" ile karıştırılmaması gerektiğini belirtmiştir. ABD'ye göre, az gelişmiş ülkelerin kendi kendilerini beslemeleri gerektiği fikri, geçmişten gelen bir anakronizmdir. Buna göre, az gelişmiş ülkeler, düşük maliyetli ABD tarım ürünlerini satın alarak gıda güvencesini sağlayabilirler. Başka bir ifadeyle,

ülke içinde gıda üretme kapasitesine sahip olmayan az gelişmiş ülkeler, gıda ihtiyaçlarını dünya piyasalarından temin ederek gıda güvencesini garanti altına alabilirler (Guerrero, 2010). Tarım-gıda alanındaki dönüşüm, 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulmasıyla somutlaşan iş bölümü politikalarıyla yeni bir aşamaya geçmiştir. Bu iş bölümü, az gelişmiş ülkelerin gıda güvencesinin ulus-ötesi şirketlerin tekeline bırakılmasını sağlayarak bu ülkelerin gıda güvencesinden daha da uzaklaşmalarına neden olmuştur. Bu iş bölümüne göre, merkez ülkeler daha çok sermaye yoğun "düşük değerli" tarımsal ürünlerin üretimine yoğunlaşırken; çevre ülkeler ise, ucuz emek temelinde egzotik ürünler, yaş meyve ve sebze, çiçek gibi daha çok emek gerektiren "yüksek değerli" tarımsal ürünlerin üretimine yönelmişlerdir (Vicol vd, 2022: 6; Patnaik, 2000: 134). Başka bir deyişle, gelişmiş ülkeler, yüksek değerli ve kaliteli gıdalar ithal ederken, genellikle biyoteknoloji ürünü olan kitlesel ve endüstriyel olarak üretilen tahılları (mısır, bitkisel yağlar) ihraç etmektedir (Otero vd, 2013: 265). Böylece iş bölümü politikaları, gelişmiş ülkelerde aşırı tüketim, az gelişmiş ülkelerde ise eksik tüketim diyalektiğine dayanan asimetric bir kurumsal 'gıda güvencesi' biçimine dönüşmüştür (McMichael, 2009: 287-288). İş bölümüyle oluşturulan tarımsal dönüşüm süreci, ulus-ötesi şirketlerin hem hammadde hem de işlenmiş tarım ürünleri ticareti üzerinde kontrol sahibi olmalarını sağlamıştır (Aydın vd, 2014:242). Az gelişmiş ülkelerde uygulanan bu politikalar, tarımda yeterlilik ve gıda güvencesi söylemini çıkmaza sokmuştur. Halkın gıda ihtiyaçlarına yönelik ulusal gıda politikalarını terk eden ve uluslararası piyasalar için üretim yapan bu ülkeler, Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF), DTÖ ve Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası kurumların dayattığı politikalarla kendi gıda güvencelerinden uzaklaşmışlardır. Yeni düzende tarımın kapitalizme eklemlenme süreci, ulus-ötesi şirketler, IMF, DB ve DTÖ tarafından yapılan düzenlemeler ile oluşturulmuş ve yapısal uyum programları kapsamında çiftçilerin tarımsal üretimden uzaklaştırılmasıyla sağlamlaştırılmıştır. Bu politikalarla az gelişmiş ülkelerde gıda güvencesi şirketlerin denetimine girmiştir (Aydın vd, 2010: 12-13). Örneğin, 2020 yılında dünya tohum piyasasının %81'i dokuz şirket tarafından yönetilmektedir. 45 milyar dolara ulaşan tohum piyasasının %40'ı (18 milyar dolar) Bayer ve Corteva Agriscience şirketleri tarafından kontrol edilmektedir. Tarımsal gübrede durum farklı değildir. 127 milyar dolara ulaşan dünya gübre piyasasının 48 milyar doları 10 şirket tarafından yönetilmektedir. 33,8 milyar dolarlık hayvansal ilaç satışlarının %60,5'i (20,4 milyar dolar) dört şirket tarafından yapılmaktadır. 2020 yılında tarım ticaretinde on şirket, toplam piyasanın %40'ını (52,8 milyar dolar) elinde tutmaktadır. Bu satışların %25'i, yani 13,4 milyar doları, ABD menşeli Cargill şirketi tarafından gerçekleştirilmiştir (ETC Group, 2022). Bu şirketler, fikri mülkiyet hakları ve genetik mühendisliği çalışmalarıyla tarım-gıda sistemi üzerinde hâkimiyet kurmuş ve kârlarını sürekli artırmışlardır. Genetik mühendisliği kapsamında geliştirilen terminator (kısır) tohumlar, kimyasal ilaçlar, gübreler, mekanik ve kimyasal girdiler, az gelişmiş ülkelerdeki küçük üreticileri tarımsal üretimde şirketlere bağımlı hale getirmiş ve gıda güvencesini büyük ölçüde tehlikeye atmıştır (McMicheal, 2005:285-286).

Neoliberal politikalar, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsizliği derinleştirmiş; az gelişmiş ülkeler, kendi kendine yeterlilik politikalarından ve gıda güvencesi hedeflerinden giderek uzaklaşmışlardır. Gelişmiş ülkeler, tarımsal desteklerle oluşturdukları üretim fazlalarını dünya piyasalarına sürerek gıda fiyatlarını düşürmüş ve bunun sonucunda az gelişmiş ülkeler de düşen fiyatlar karşısında ithalatlarını hızla artırmışlardır. Oluşan bu yapay fiyatlar, az gelişmiş ülkelerin ihracat olanaklarını sınırlamakta ve üretimlerini daraltmaktadır. Böylece gelişmiş ülkeler, az gelişmiş ülkelerin üreticilerini, dışarıdan üretim fazlaları; içeriden ise IMF ve DB gibi uluslararası kurumların dayattığı yapısal uyum programları ile çift yönlü bir kuşatma altına almıştır (Kıymaz ve Şahinöz, 2010: 6-8).

Üçüncü gıda rejimi olarak adlandırılan ve şirketlerin hâkimiyetiyle somutlaşan bu dönemde, gıda üretimi ve dağıtımı bir avuç şirketin denetiminde standartlaştırılarak koordine edilmiş ve serbest piyasa politikaları ile şekillendirilerek, gıda güvencesi kaçınılmaz olarak şirketlerin kontrolüne girmiştir. Gıda üretimi kapitalist sistem içinde metalaştıkça, yerel ve ulus devletlerden ziyade ulus-ötesi şirketlerin, bankaların ve ulus-ötesi kurumların denetimine girmiştir. Gıdaya olan talep, Cargill, Monsanto ve Novartis gibi ulus-ötesi şirketlerin yükselişine uygun bir pazar ve potansiyel bir kâr kaynağı yaratmıştır (Guerrero,2010). Şirketlerin stoklarında biriken gıdalar, az gelişmiş ülkelerin gıdaya erişimini de

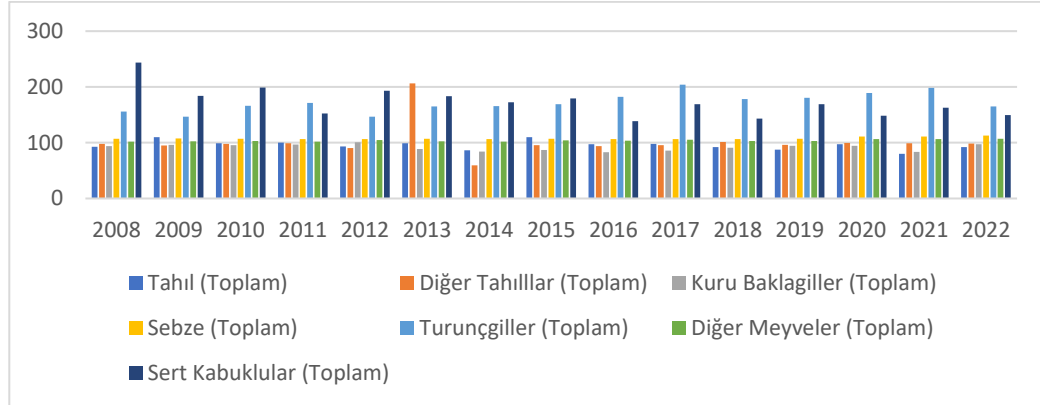
zorlaştırmıştır. 1996 yılında şirketlerin tarım-gıda sistemindeki egemenliğini sorgulayan ve az gelişmiş ülkelerdeki gıda güvencesinin şirketlerin denetimine girdiğini ifade eden FAO, Dünya Gıda Zirvesi'nde Roma Deklarasyonu'nu yayınlarak tarım-gıda sistemindeki çelişkilere dikkat çekmiştir. Bu deklarasyona göre, dünyada 800 milyon insan yeterli gıdaya erişememektedir ve gıda güvencesi, devletler tarafından siyasi ve ekonomik bir baskı aracı olarak kullanılmaktadır (FAO, 1996). FAO'nun yıllık raporları da gıdaya erişimde durumun pek değişmediğini göstermektedir. 2024 yılı raporuna göre, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi olan "sıfır açlığa" ulaşmak oldukça zor görünmektedir. 2023 yılında 713 ila 757 milyon insan açlıkla karşı karşıyadır. Dünyada her on bir kişiden biri açlık problemi yaşamaktadır. Öte yandan, gelişmiş ülkelerde obez insan sayısı 2012'de 591 milyon iken 2022 yılında 881 milyona yükselmiştir. Bu sayının 2030 yılında 1,2 milyara ulaşacağı tahmin edilmektedir. Tarım-gıda sisteminin en büyük çelişkisi, obez insan sayısının aç insan sayısını geçmiş olmasıdır (FAO, 2024). Yapılan araştırmalar, dünya nüfus artış hızının gıda üretiminin sürekli altında seyrettiğini göstermiştir. 6 milyarlık dünyada 12 milyar kişilik gıda üretilmektedir. Son 50 yılda dünya nüfusu 2 kat artarken gıda üretimi 3 kat artmıştır (Petrini, 2019: 16; Ekşi ve İşçi, 2012: 40). Tarım-gıda sisteminde yaşanan bütün bu çelişkiler, 2008 yılında bir gıda krizinin ortaya çıkmasına neden olmuş ve neoliberal gıda güvencesi/güvenliğine karşı gıda egemenliği söylemini de ön plana çıkarmıştır. McMichael'a göre, 2008 krizi, küresel gıda sisteminin ulus-ötesi şirketlerin denetimi altına girmesiyle ortaya çıkmıştır. 1980'lerden sonra borç krizi ardından dayatılan iş bölümü, az gelişmiş ülkelerde temel gıda ürünlerinin üretiminin azalmasına, hububat rezervlerinin daralmasına ve bu ürünlerde ithalatın artışına neden olmuştur. Gıda krizi öncesinde az gelişmiş ülkelerde gıda ithalatının faturası, fiyatların yükselmesiyle neredeyse %25 artmıştı. Öte yandan, dünya hububatının %90'ı beş şirket, mısır ihracatının %70'ini üç ülke ve küresel ölçekte gıda perakendeci satışlarının üçte birini otuz büyük şirket elinde tutuyordu (McMichael, 2010: 160). Kriz baş gösterdiğinde mısır fiyatları iki kat, pirinç fiyatları %70 ve buğday fiyatları %50 artmıştır. Ortalama gıda fiyatları 2005'ten 2008 yılına kadar %75 artmıştı. Bütün bu gelişmeler, ulus-ötesi kurumlar tarafından dayatılan ve "karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı" serbest piyasa düzeni politikalarının gıda güvencesini garanti edeceği yönündeki düşünciyi tamamen sarsmıştır (McMichael, 2009). Az gelişmiş ülkelerde gıda krizi yaşanırken, ulus-ötesi şirketler (Monsanto %45, Cargill %86 ve Cargill'in iştiraki Mosaic Fertilizer %1.200) yüksek düzeylerde kâr elde etmişlerdi (Gimenez, 2010: 171). Krizin en önemli nedenleri arasında gösterilen bir diğer faktör, gıdanın gıda olma niteliğinden sıyrılarak tarımsal yakıt ya da biyoyakıt hammaddesine dönüştürülmesiydi. Bu dönemde yayımlanan bir rapora göre, gıda fiyatlarındaki %140'lık artış, ABD ile AB'nin tarımsal yakıt politikalarından kaynaklanıyordu. 2008 yılında mısırın yaklaşık %30'u etanol üretimi için ayrılmıştı. Tarım arazilerinin mısır ve palmiye yağı üretilerek biyoyakıt için kiralanması, tarım ürünleri fiyatlarındaki artışın en önemli nedenleri arasındaydı. Öte yandan, yine az gelişmiş ülkelerin çoğunda küçük üreticiliğin tasfiye edilmesi ve tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı gibi çeşitli sebepler de krizin tetiklenmesinde önemli etkenlerdi (Bello ve Baviera, 2010: 35-40). Gıda güvencesinin bir avuç şirketin denetimine girmesine itiraz eden ve bir gıda egemenliği hareketi olan uluslararası köylü federasyonu La Via Campesina, gıda egemenliğini karşıt bir söylem olarak ortaya atmıştır. Bu örgüte göre, halkın temel gıda ihtiyaçları bir avuç şirketin insafına bırakılamaz. Ulus-ötesi şirketler tarafından yönlendirilen tarım-gıda sistemleri, halkın gıdaya erişimindeki en temel sorundur. Gıda egemenliği; gıda güvencesi ve gıda güvenliğini kapsayacak şekilde, üretim, işleme, dağıtım, pazarlama ve tüketim gibi tüm süreçlerin demokratik kontrolünü içeren, ekolojik açıdan sürdürülebilir bir gıda sistemini ön plana çıkarmaktadır (Gimenez, 2010: 173-174). Bu hareket, çiftçilerin tohum üzerinde hâkimiyet kurmasını, tarımsal üretim biçiminin agro-ekolojik süreçlerle yürütülmesini ve gıdanın yerelde üretilip yerelde pazarlanmasını amaç edinmektedir (Aydın, 2022:243; Witmann vd, 2012). Özetle, kapitalizmin tarım alanındaki etkisini giderek artırdığı bu süreçte, gıda sorunu az gelişmiş ülkeler için büyük bir probleme dönüşmüştür. Gıda güvencesi/güvenliği konusunda dünya ülkeleri, iki ayrı kutupta çelişkili iki farklı paradoks yaşamaktadır. Gelişmiş ülkeler, tarım-gıda sektöründe kendi kendine yeterli bir yapı kurarak gıda güvencesi sorununu aşmış, gıda güvenliğine yönelmiş ve teknolojik gelişmelerin de yardımıyla gıda üretiminde tarladan sofraya kadar geçen bütün aşamalarda kalite standartlarına önem vermektedir. Bu kalite ve kontrol standartları, gıda güvenliğini önceleyerek tüketicinin sağlığını ve ekonomik çıkarlarını ön plana çıkarmıştır. Az gelişmiş ülkeler ise, tarım ve gıda politikalarını tamamen

gıda güvencesini sağlamaya yöneltmektedirler. Bu ülkelerde temel amaç, öncelikle açlık ve yetersiz beslenme ile mücadele etmektir (Gülçubuk, 2004: 58-59).

3. Türkiye Tarımında Dönüşüm ve Kendi Kendine Yeterlilik

Türkiye tarımındaki dönüşüm, uluslararası konjonktüre paralel bir şekilde, 1980'li yıllardan itibaren tarım politikalarının sermaye lehine yeniden tanımlanmasıyla gerçekleşmiştir. 1980 darbesi sonrasında yürürlüğe konulan 24 Ocak Kararları ile 1994 yılındaki krizin ardından alınan 5 Nisan Kararları ve IMF ile Dünya Bankası aracılığıyla ülkeye dayatılan istikrar ve yapısal uyum programları bu dönüşümün en önemli aşamalarıdır. 2000'li yıllarda "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ve "Tarımda Reform Uygulama Projesi" ile tarımsal destekler kaldırılmış ve küçük üreticiliğin tasfiyesinin önü açılmıştır (Oral, 2018:30; Günaydın, 2002:17, Oyan, 2009:241). 2000'li yılların ortalarında bu proje kapsamında çıkarılan Tohumculuk Kanunu, Tarım Kanunu ve sözleşmeli üretime ilişkin çeşitli yasalar, Türkiye tarımındaki dönüşümün en önemli basamaklarını oluşturmuştur. Bu dönüşüm ile tarım ürünleri yeterlilik düzeylerinde önemli ölçüde değişimler olmuştur. Türkiye, sert kabuklular, turuncgiller ve sebze üretiminde kendine yeterli bir yapı sergilemektedir. Türkiye'de yayımlanan politika metinlerinin çoğunda yaş sebze ve meyvede yeterliliğin %100'ün üzerinde olduğu vurgulanmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığı'na göre Türkiye, birçok üründe kendine yeten bir ülkedir. Bakla (taze), bezelye (taze), biber, domates, havuç, hıyar, kavun, karpuz, patlıcan, pırasa, limon, mandalina, portakal, greyfurt, çilek, dut, nar, kestane, Antep fıstığı, üzüm, elma, armut, ayva, şeftali, erik, vişne ve kiraz gibi pek çok üründe de yeterlilik oranları %100'ün üzerindedir. Ayrıca ülkemiz; fındık, kiraz, ayva, incir, keçiyoynuzu ve kayısı üretiminde dünyada birinci sıradadır (Tarım ve Orman Bakanlığı, 2024: 11). Buna karşın, kuru baklagiller ve tahıl da kendi kendine yeterlilik düzeyinin altına inmiştir. Geçmişte "tahıl ambarı" olarak tanımlanan Türkiye, arpa, buğday ve mısır gibi ürünlerde dışa bağımlı hale gelerek kendi kendine yeterli bir ülke olmaktan çıkmıştır. Bu durum, 1980 sonrasında karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin bir dayatması olarak, ucuz emeğe dayalı yaş sebze-meyve ve tropik ürünlerin üretiminin ülke tarımında yaygınlaştığını göstermektedir (Tablo1).

Grafik1: Çeşitli Ürünlere Göre Yeterlilik Yüzeyleri

Kaynak: TÜİK, 2024 (<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=104&locale=tr> 20.11,2024 tarihinde erişim sağlandı).

Arpa ve buğday gibi ürünlerde 2000/2001 döneminde %100'ün üzerinde olan yeterlilik düzeyleri, sırasıyla arpada %90'a ve buğdayda %95'e düşmüştür. Kırmızı mercimekte 2000/2001 döneminde yeterlilik düzeyi %124,4 iken, 2022/2023 döneminde %60,2'ye gerilemiştir. Ayçiçeği yağında yeterlilik düzeyi 2000/2001 döneminde %70,1 iken, 2022/2023 döneminde %51,3'e düşmüştür. Bu ürünlerin dış ticaret bilançosuna bakıldığında birçoğunda ithalat miktarlarının da arttığı görülmektedir. Örneğin, 2000/2001 döneminde arpada dış ticaret bilançosu 89 bin ton fazla verirken, 2022/2023'de 2 milyon ton açık vermiştir. Aynı durum buğday için de geçerlidir. 2000/2001 dönemindeki 1,2 milyon tonluk buğday

fazlası, 2022/2023 döneminde 4,1 milyon tonluk bir açığa dönüşmüştür (Tablo 1). Bu sonuçlar, resmi kurumların Türkiye'nin bir gıda ihracatçısı olduğu yönündeki görüşleriyle pek örtüşmemektedir. Türkiye, sermaye yoğun ürünlerde giderek daha bağımlı bir ülke halini almıştır. Düşük ücretlerle üretilen emek yoğun gıda ürünlerinde (sebze-meyve) ise net ihracatçı bir dış ticaret yapısına sahiptir (Aydın, 2024:338). Tahıl üretimi, artan nüfusla aynı oranda artmadığı için dışa bağımlılık giderek artmaktadır. Örneğin, 2000 yılında 64 milyonluk nüfusa karşılık 32 milyon ton tahıl üretimi yapılırken, 2023 yılında 85 milyonluk nüfusa karşılık 39 milyon ton tahıl üretimi gerçekleşmiştir (TÜİK, 2025; <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=tarim-111&dil=1> 05.03.2025 tarihinde erişim sağlandı).

Tablo1: Tahıllarda ve Seçilmiş Ürünlerde Yeterlilik Düzeyleri, Dış Ticaret Verileri ve Dış Ticaret Bilançosu (Ton)

Ürün	Piyasa yılı	Üretim (Ton)	İthalat (Ton)	İhracat (Ton)	Dış Ticaret Bilançosu (Ton)	Yeterlilik derecesi (%)
Arpa	2022/23	8 500 000	2 264 150	260 814	-2.003.336	90,0
	2000/01	8 000 000	43 879	133 743	89.864	102,3
Buğday	2022/23	19 750 000	12 208 053	8 028 350	-4.179.703	95,9
	2000/01	21 000 000	421 299	1 632 594	1.211.295	106,5
Mısır	2022/23	8 500 000	2 697 098	1 590 842	-1.106.256	85,8
	2000/01	2 300 000	771 400	30 956	-740.444	73,8
Pirinç	2022/23	570 000	772 049	248 584	-523.465	74,3
	2000/01	210 000	310 639	14 386	-296.253	41,3
K.Mercimek	2022/23	400 000	869095	496413	-372.682	85,9
	2000/01	280.000	117547	109525	-8.002	97,1
Y.Mercimek	2022/23	45 000	63 348	36 115	-27.233	60,2
	2000/01	73 000	9 520	1 473	-8.047	89,8
Ayçiçeği	2022/23	2 550 000	5 830 020	3 402 238	-2.427.782	51,3
	2000/01	800 000	552 207	196 714	355493	70,1

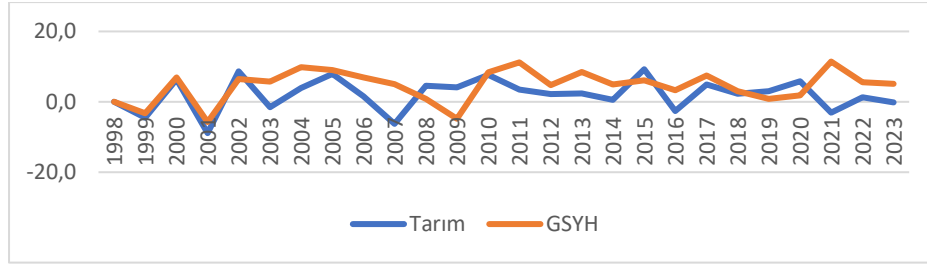
TÜİK, 2025 <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=tarim-111&dil=1>, 20.12.2024 tarihinde erişim sağlandı).

3.1.Türkiye'nin Tarımsal Dış Ticaretinde Dönüşüm

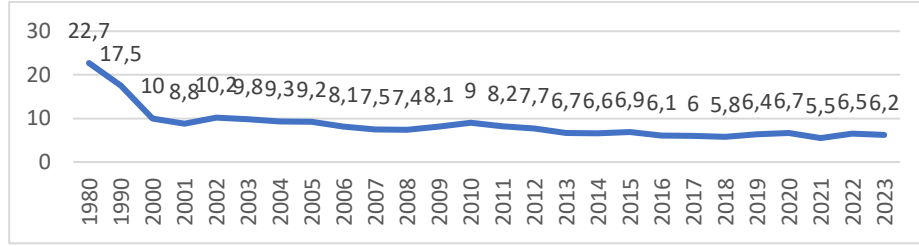
2023 yılında dünyada tarımsal dış ticaret hacmi, yaklaşık 4,02 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye, 32,5 milyar dolar ihracat ve 30,1 milyar dolar ithalat ile hem ihracatta hem de ithalatta dünyada 19. sırada yer almaktadır (Trademap; 2025; Tablo 3). Buna karşın, Türkiye 2023 yılında 68,8 milyar dolar ile dünya tarımsal katma değerine en fazla katkı sağlayan 8. ülkedir. Türkiye'nin dünya tarımsal katma değerindeki göreceli öneminin, tarımsal ürün ihracat performansına yansımadağı anlaşılmaktadır (WDI, 2025). Tarımsal katma değer ihracat performansına yansımamasının en önemli nedeni, uluslararası iş bölümünün dış ticarete olan doğrudan etkisidir. 1980'lerden sonra Türkiye'de tarım ürünleri ithalatı artarken, gıda sanayi ürünlerinde dış ticaret fazlası artmıştır. Türkiye, işlenmiş tarımsal ürünlerin üretim ve ticaretinde küresel gıda zincirlerinde ilerleyerek, çevre ülkelerden tarımsal hammadde ve ürünler temin edip işleyen ve bunları ihraç eden bir uzmanlaşma biçimi benimsemiştir. Ekonomik açıdan etkin bir üretim yöntemi olup olmadığı tartışmalı olan bu durum, tarımsal gıda sanayi ürünlerinin üretiminde oldukça sık tercih edilen bir yöntemdir. Bu üretim yöntemi, ihracatın katma değerli üretim içeriğini düşürerek hem dış ticaretteki dengeye hem de iktisadi büyümeye olan katkısını sınırlandırmaktadır. Buna karşın, gelişmiş ülkelerin birçoğu (ABD, Çin ve Brezilya dışında) tarımsal katma değer bakımından ilk on ülke içinde olmamalarına rağmen, dünya tarımsal ürün ihracatındaki payları oldukça yüksektir. Bunun en önemli nedeni, 1990'lı yıllarda önemi artan küresel gıda zincirlerinin, tarımsal üretim ve ihracat yapıları üzerindeki etkileridir. Ulusal ve ulus-ötesi şirketler (büyük perakendeci marketler, dev işlenmiş gıda üreticileri), tarım-gıda sistemindeki ileri-geri bağlantılarla tüm gıda zincirlerini organize etmektedir. Bu üretim yapısında tarımsal katma değer gelişmiş ülkelerde yaratılmasa da, tarımsal ürün tedariki neticesinde ortaya çıkan ticaretin merkezinde gelişmiş ülkeler yer almaktadır (Karagöz Özenç, 2023: 57-60). Tarımsal ürün üretimindeki bu uzmanlaşma biçimi, ülkelerin dış ticaret dengesini doğrudan

etkilemektedir. Bu bağlamda, tarımda yeterlilik ve gıda güvencesi tartışmaları da tarımsal dış ticaret göstergeleri üzerinden ele alınarak analiz edilmektedir. Aydın'a göre, tarımsal dış ticaret dengesi, tek başına bir ülkenin tarımda kendi kendine yeterliliğini ve dışa bağımlılığını açıklamak için yeterli bir veri seti sunmamaktadır. Örneğin, gümrük vergileriyle korunan ve nüfusunu yeterli ve dengeli beslemeyen bir ülke dış ticarete fazla verirken, iç üretim yerine avantajlı dış alımı tercih eden bir ülke ise dış ticarete açık verebilir. Bu analizin sağlıklı yapılabilmesi için daha geniş bir çerçeveye ihtiyaç vardır (Aydın, 2009:1). Bunun için tarımdaki büyüme oranı ve tarımın gayri safi hâsıla içindeki payı ve ile tarımsal ürün dağılımındaki dönüşümün göz önünde bulundurulması gerekir.

Grafik2: 1998-2023 Döneminde Tarım ve GSYH Büyüme Oranları

Grafik3: 1980-2023 Döneminde Tarımın Gayrisafi Hâsıla İçindeki Payı.

Kaynak: TÜİK, 2025, T.C Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2025).

Grafik 2'den de görüleceği üzere, 2002 yılından sonra tarımın GSYH içindeki payı sürekli azalmaktadır. Bu eğilimin temel nedeni, tarımda büyüme oranının, istisnai dönemler dışında, GSYH büyüme oranından sürekli düşük kalmasıdır. 2002'den 2023'e kadar GSYH'de ortalama büyüme oranı %5,4 düzeyinde iken, tarımda bu oran %2,4'tür. Aynı şekilde tarımın GSYH içindeki payı da sürekli azalmıştır. 1980 yılında tarımın GSYH içindeki payı %22,7 iken, 2023'te %6,2'ye düşmüştür (Grafik 2 ve Grafik 3). İktisadi gelişmişlik düzeyine paralel olarak tarımın milli hasıladaki payının görece olarak düşmesi beklenir. Ancak bu sürecin toplam ihracat ve ithalat ile paralellik göstermesi gerekir. Eğer ihracat içindeki pay düşerken ithalat içindeki pay artıyor ya da aynı kalıyorsa, ülkenin dış ticaret politikasında ciddi bir sorun olduğu rahatlıkla söylenebilir (Aydın ve Aydın, 2018: 117). Günümüzde gelişmiş ülkelerde tarımın milli hâsıla içindeki payı düşük olmasına rağmen, bu ülkelerin nüfus projeksiyonlarına göre gıda güvencesini sağlayacak ve kendi kendine yeterli bir tarımsal yapı oluşturacak politikalar seçtikleri görülmektedir (Günaydın, 2009: 197). 1980'lerden sonra Türkiye tarımındaki dönüşümün en önemli göstergelerinden biri de tarımsal dış ticaretin oransal paylarına ilişkindir. 1980'de tarımın toplam ihracat içindeki payı %55 iken bu oran 2023 yılında %3,7'ye düşmüş; ithalat içindeki payı ise %1'den %3,8'e yükselmiştir (TÜİK, 2025). Tarımın dış ticaret içindeki payının düşüşü ile birlikte tarımsal ürün dağılımında da önemli bir dönüşüm söz konusudur. Bu dönüşüm, dış ticarete kullanılan mal sınıflama biçimlerine bağlı olarak incelenerek ortaya konulabilir. Dış ticaret analizindeki bu dönüşüm, iki farklı yöntem ile analiz edilmektedir: Birincisi, ISIC Rev.3; ikincisi ise SITC Rev.3'tür. Bu iki sınıflandırma arasındaki temel fark, SITC Rev.3'ün tarımsal dış ticareti tarımsal hammadde ve işlenmiş ürün-gıda maddeleri olarak ayrı ayrı inceleme olanağı sunarken, ISIC Rev.3'de bu imkânın bulunmamasıdır. ISIC Rev.3'e göre yapılan analiz, Türkiye'nin dış ticaretindeki ihtisaslaşmayı göz ardı etmektedir (Günaydın, 2009:208). Bu bağlamda, ISIC Rev.3'de dış ticaret analizinde hammadde ve işlenmiş ürün-gıda ayrımının

yapılamaması, hem tarımsal dış ticaretteki yapısal dönüşümü hem de tarımdaki iş bölümünün etkilerini analiz etme imkânını ortadan kaldırmaktadır. SITC yöntemi, tarımsal dış ticareti, tarımsal hammadde ve gıda maddeleri-işlenmiş ürünler olmak üzere iki grupta incelemeye olanak sağlayarak tarımsal üretimdeki iş bölümünün etkilerini ortaya koymaktadır (Aydın ve Aydın, 2019: 120).

3.1.1. ISIC Rev3- Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Endüstri Sınıflandırması Uluslararası Standardına Göre Dış Ticarete Gelişmeler

Tarımsal dış ticaret analizi, aşağıdaki Ekonomik faaliyetler (ISIC) verilerinden hareketle yapılmaktadır. Bu yöntemle göre tarımsal dış ticaret, tarım ve hayvancılık, ormancılık ve tomrukçuluk, balıkçılık; imalat sanayi başlığı altındaki diğer kısımda gıda ürünleri ve içecekler ile tütün ürünleri başlıkları altında incelenir. Tarımsal dış ticaret analizinde genellikle tarım ve hayvancılık başlığı dikkate alınır (Aydın, 2009:10). Bu çalışmadaki toplam veriler, 2002-2008 dönemi için Tarım ve Hayvancılık, 2009-2019 dönemi için Tarım ve Hayvancılık ile Ormancılık ve tomrukçuluk, 2020-2024 dönemi için Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık başlıklarından elde edilmiştir. Aşağıda ekonomik faaliyetlere göre elde edilen dış ticaret verilerine göre, Türkiye, 1980-2006 döneminde birkaç yıl istisnai olmak üzere dış ticaret fazlası elde etmiştir. 2006 yıllardan sonra ithalatın hızla artması dış ticaret açığına neden olmuştur. 2000 yılında 321 milyon dolar dış ticaret açığı, 2008 yılında 2,2 milyar dolara, 2022 yılında 7 milyar dolara yükselerek en yüksek seviyeye varmıştır. 1980-2024 döneminde toplam ihracat 163 milyar dolar, toplam ithalat 189 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde dış ticaret açığı, 26 milyar olarak gerçekleşmiştir (Tablo2).

Tablo2: Ekonomik Faaliyetlere Göre (ISIC Rev.4) Dış Ticaret

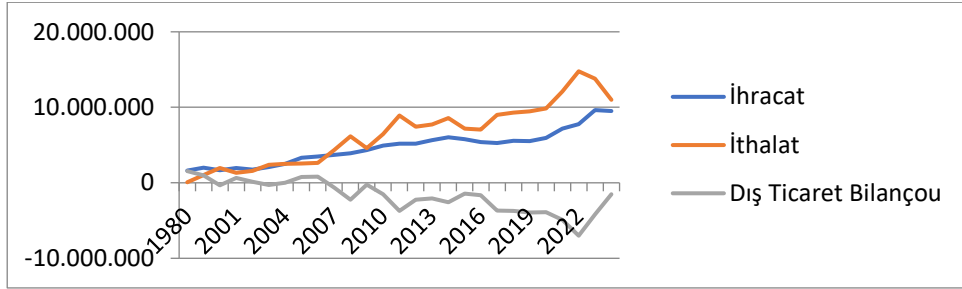
Yıl	İhracat	İthalat	D.Tic. Bilançosu	Yıl	İhracat	İthalat	D.Tic. Bilançosu
1980	1.622.554.540	71.163.938	1.551.390.602	2002	1.743.889.537	1.590.783.428	153.106.109
1981	2.163.325.303	138.899.501	2.024.425.802	2003	2.104.662.314	2.383.735.977	-279.073.663
1982	2.072.548.708	185.306.458	1.887.242.250	2004	2.525.828.357	2.527.739.212	-1.910.855
1983	1.820.681.898	154.522.926	1.666.158.972	2005	3.314.030.777	2.541.823.410	772.207.367
1984	1.683.835.871	396.365.903	1.287.469.968	2006	3.466.630.544	2.634.344.929	832.285.615
1985	1.644.428.177	269.821.685	1.374.606.492	2007	3.709.447.189	4.352.786.839	-643.339.650
1986	1.772.548.335	283.314.369	1.489.233.966	2008	3.923.626.441	6.151.342.922	-2.227.716.481
1987	1.777.048.563	466.463.793	1.310.584.770	2009	4.347.482.539	4.593.838.826	-246.356.287
1988	2.272.907.334	286.420.600	1.986.486.734	2010	4.934.710.445	6.456.706.762	-1.521.996.317
1989	1.820.382.916	839.532.974	980.849.942	2011	5.166.596.368	8.895.184.029	-3.728.587.661
1990	2.013.938.906	1.020.301.746	993.637.160	2012	5.188.858.291	7.446.640.922	-2.257.782.631
1991	2.362.024.991	554.749.948	1.807.275.043	2013	5.653.322.533	7.718.045.344	-2.064.722.811
1992	1.918.200.392	794.562.636	1.123.637.756	2014	6.029.749.423	8.588.522.684	-2.558.773.261
1993	2.067.798.302	1.077.397.643	990.400.659	2015	5.756.596.081	7.176.330.107	-1.419.734.026
1994	2.026.875.618	739.250.189	1.287.625.429	2016	5.397.249.276	7.041.367.700	-1.644.118.424

Gıda Güvencesinden Gıda Egemenliğine: Tarımsal Dış Ticaret
From Food Security to Food Sovereignty: Agricultural Foreign Trade

1995	1.835.024.906	1.797.201.390	37.823.516	2017	5.287.136.952	8.986.754.920	-3.699.617.968
1996	2.147.424.137	2.017.935.643	129.488.494	2018	5.556.333.051	9.284.090.887	-3.727.757.836
1997	2.348.640.084	2.295.114.405	53.525.679	2019	5.515.506.987	9.466.458.333	-3.950.951.346
1998	2.350.866.451	1.980.350.852	370.515.599	2020	5.956.937.222	9.834.246.293	-3.877.309.071
1999	2.049.297.149	1.524.070.184	525.226.965	2021	7.156.041.479	12.082.079.734	-4.926.038.255
2000	1.651.911.937	1.973.810.354	-321.898.417	2022	7.767.814.768	14.771.685.246	-7.003.870.478
2001	1.967.606.098	1.321.289.163	646.316.935	2023	9.632.976.750	13.800.964.472	-4.167.987.722
				2024	9.497.257.284	11.009.204.006	-1.511.946.722
				Toplam	163.022.555.224	189.522.523.282	-26.499.968.058

TÜİK,2025;<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=2¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=3&sayac=5804>; 15.11.2024 tarihinde erişim sağlandı).

Grafik 4: ISIC Rev.3'e göre Tarımsal Dış Ticaret.

3.1.2. SITC Rev3- Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına Göre Tarımsal Dış Ticarete Gelişmeler

ISIC'e göre yapılan bu analiz, tarım dış ticaretinde nasıl bir dönüşüm olduğu hakkında ayrıntılı bilgi vermemektedir. Tarım dış ticaretindeki dönüşümün analizi için, dış ticaret kalemlerinin SITC verilerine göre ayrıştırılarak incelenmesi gerekmektedir. SITC Rev.4'e göre toplam dış ticaret, tarımsal hammadde ve işlenmiş gıda maddeleri olmak üzere iki kategoriden oluşmaktadır. SITC'e göre yapılan bu ayırım, Türkiye'nin uluslararası iş bölümüne nasıl eklemlendiğini dış ticaret verilerinden yola çıkarak tespit etmemize yardımcı olmaktadır.

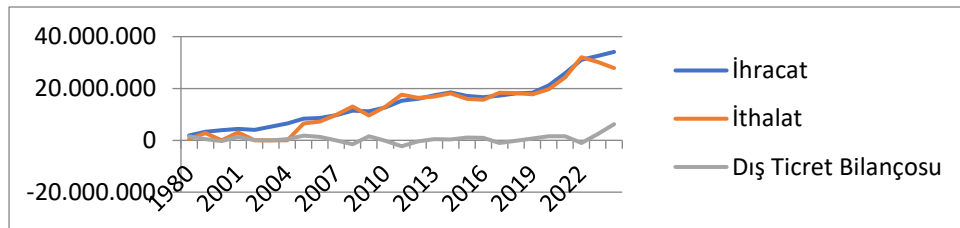
Tablo3: Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına (SITC Rev.4) Göre Tarımsal Dış Ticaret (Dolar)

Yıl	İhracat	İthalat	D.Tic. Bil	Yıl	İhracat	İthalat	D.Tic. Bil,
1980	1.881.556.448	403.570.148	1.477.986.300	2002	4.052.178.057	3.994.918.209	57.259.848
1981	2.632.388.268	408.908.788	2.223.479.480	2003	5.257.072.034	5.264.725.233	-7.653.199
1982	2.717.270.194	404.770.657	2.312.499.537	2004	6.501.210.214	6.058.610.297	442.599.917
1983	2.550.427.759	411.105.505	2.139.322.254	2005	8.308.537.214	6.480.288.848	1.828.248.366
1984	2.561.402.985	927.133.205	1.634.269.780	2006	8.633.252.971	7.286.159.395	1.347.093.576
1985	2.373.416.429	934.796.594	1.438.619.835	2007	9.769.024.546	9.812.753.302	-43.728.756
1986	2.578.002.723	1.014.986.894	1.563.015.829	2008	11.473.865.676	13.037.581.671	-1.563.715.995

1987	2.813.025.324	1.592.869.111	1.220.156.213	2009	11.189.509.793	9.630.587.515	1.558.922.278
1988	3.231.456.423	1.356.379.391	1.875.077.032	2010	12.663.949.949	12.879.645.695	-215.695.746
1989	3.053.306.201	1.973.559.135	1.079.747.066	2011	15.279.136.927	17.574.452.677	-2.295.315.750
1990	3.300.121.633	2.812.648.675	487.472.958	2012	15.993.649.980	16.369.847.787	-376.197.807
1991	3.904.228.599	2.086.523.452	1.817.705.147	2013	17.418.848.886	16.915.947.356	502.901.530
1992	3.553.772.209	2.450.495.423	1.103.276.786	2014	18.418.030.695	18.059.765.361	358.265.334
1993	3.748.528.914	3.100.006.201	648.522.713	2015	17.180.466.479	16.059.213.272	1.121.253.207
1994	4.250.772.354	2.366.968.741	1.883.803.613	2016	16.641.018.223	15.637.632.419	1.003.385.804
1995	4.555.018.447	4.493.640.447	61.378.000	2017	17.288.101.217	18.317.459.525	-1.029.358.308
1996	4.948.627.797	4.866.236.139	82.391.658	2018	18.139.017.753	18.254.415.905	-115.398.152
1997	5.470.486.268	4.926.480.792	544.005.476	2019	18.384.118.095	17.722.591.784	661.526.311
1998	5.052.590.283	4.321.954.442	730.635.841	2020	21.241.182.725	19.669.992.341	1.571.190.384
1999	4.441.540.328	3.398.370.238	1.043.170.090	2021	25.901.378.015	24.323.486.154	1.577.891.861
2000	3.855.282.494	4.156.004.279	-300.721.785	2022	31.067.861.540	32.046.842.982	-978.981.442
2001	4.348.783.175	3.079.146.405	1.269.636.770	2023	32.581.301.218	30.163.819.187	2.417.482.031
				2024 ²	34.114.083.733	27.906.494.730	6.207.589.003
				Toplam	455.318.801.195	414.953.786.307	40.365.014.888

TÜİK,2025;<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=3¶m2=0&sitcrev=3&isicrev=0&sayac=5806>; 15.11.2024 tarihinde erişim sağlandı)

Grafik5: Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına (SITC Rev.4) Göre Tarımsal Dış Ticaret

1980-2024 döneminde Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına (SITC Rev.4) göre, tarımsal ürün dış ticaretinde toplam 455 milyar dolarlık ihracata karşılık 414 milyar dolarlık ithalat yapılmıştır (Tablo 3). Bu dönemde toplam 40 milyar dolarlık bir dış ticaret fazlası elde edilmiştir. Ekonomik faaliyetlere göre (ISIC) 26 milyar dolarlık dış ticaret açığına karşın, ticaret sınıflamasına göre (SITC) 40 milyar dolarlık bir dış ticaret fazlası elde edilmiştir. Bu durumun anlamlı olabilmesi için dış ticarete yaşanan dönüşümün nasıl gerçekleştiğinin tespit edilmesi gerekir. Bunun için dış ticarete işlenmiş ürünler, gıda maddeleri ile hammadde ayrımı yapılarak bir analiz geliştirilmelidir. ISIC'e göre yapılan analizde bazı gıda maddeleri ile içecekler ve tütün mamulleri sınıflandırmaya dâhil edilmemektedir. Ticaret sınıflamasında ise hem bu ürünler yer almakta hem de bu ürünlerin hammadde ve gıda maddeleri olarak ayrıştırılması mümkün olmaktadır. Böyle bir ayrımın yapılması, tarımsal dış ticarete Türkiye'nin dünya ticaretindeki rolünün belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Özellikle 1980'lerden sonra başlayan ve 1995'te Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması ile şekillenen 3. gıda rejimi ile yaşanan iş bölümüne ilişkin yansımaları görmek mümkün olmaktadır (Aydın, 2024:333). Bu dönüşümün nasıl gerçekleştiği aşağıdaki Tablo 4'de verilmiştir. Tablo 4'e göre, 1980-2024 döneminde işlenmiş ürün ve gıda maddeleri dış ticaretinde 426 milyar dolarlık ihracata karşılık, 271 milyar dolarlık ithalat yapılmıştır. Bu dönemde 154 milyar dolarlık bir dış ticaret fazlası verilmiştir (Tablo 4). Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına (SITC Rev.4) göre

²2024 yılı verileri geçicidir.

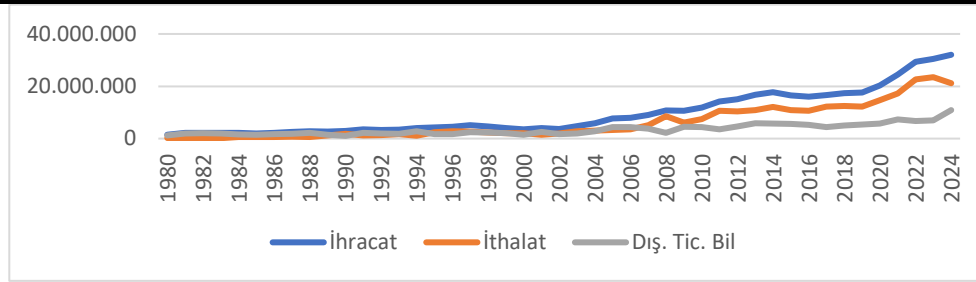
işlenmiş ürünler ve gıda maddeleri ayrıştırılıp ayrı ayrı incelendiğinde, ihracatın büyük bir bölümünün işlenmiş ürünlerden oluştuğu görülmektedir. Gıda maddeleri dikkate alınarak yapılan hesaplamaya göre, 1980-2024 döneminde 359 milyar dolarlık ihracata karşılık, 169 milyar dolarlık ithalat yapılmıştır. Yani bu dönemde 189 milyar dolarlık bir dış ticaret fazlası elde edilmiştir.

Tablo4: Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına (SITC Rev.4) göre İşlenmiş ürünler ve Gıda Maddeleri Dış Ticareti (Dolar).

	İhracat	İthalat	Dış Tic. Bil		İhracat	İthalat	Dış Tic. Bil
1980	1.486.016.989	270.866.896	1.215.150.093	2002	3.668.207.134	1.911.831.592	1.756.375.542
1981	2.162.769.034	245.281.998	1.917.487.036	2003	4.735.145.737	2.791.392.467	1.943.753.270
1982	2.255.989.462	231.058.613	2.024.930.849	2004	5.891.601.656	3.089.695.877	2.801.905.779
1983	2.169.760.129	159.829.254	2.009.930.875	2005	7.713.678.523	3.284.264.607	4.429.413.916
1984	2.195.157.030	613.349.458	1.581.807.572	2006	7.931.558.706	3.486.190.614	4.445.368.092
1985	2.005.966.776	595.551.457	1.410.415.319	2007	9.007.165.485	5.167.474.372	3.839.691.113
1986	2.227.170.272	550.103.027	1.677.067.245	2008	10.705.379.577	8.502.791.932	2.202.587.645
1987	2.577.170.779	732.757.994	1.844.412.785	2009	10.581.837.024	6.107.515.793	4.474.321.231
1988	2.858.971.436	612.934.425	2.246.037.011	2010	11.868.543.954	7.412.723.092	4.455.820.862
1989	2.668.069.081	1.259.170.335	1.408.898.746	2011	14.207.481.845	10.652.831.354	3.554.650.491
1990	2.905.839.811	1.860.940.922	1.044.898.889	2012	15.025.824.581	10.419.841.002	4.605.983.579
1991	3.530.312.057	1.277.728.205	2.252.583.852	2013	16.749.084.631	10.832.014.717	5.917.069.914
1992	3.347.210.629	1.362.187.559	1.985.023.070	2014	17.746.936.619	12.048.697.135	5.698.239.484
1993	3.462.337.828	1.656.007.803	1.806.330.025	2015	16.561.384.175	10.889.456.529	5.671.927.646
1994	3.973.013.814	1.148.066.735	2.824.947.079	2016	16.004.459.229	10.699.392.474	5.305.066.755
1995	4.239.239.446	2.498.596.024	1.740.643.422	2017	16.641.913.282	12.221.074.711	4.420.838.571
1996	4.556.595.891	2.830.931.865	1.725.664.026	2018	17.372.234.857	12.415.350.984	4.956.883.873
1997	5.133.388.982	2.648.910.630	2.484.478.352	2019	17.602.120.671	12.259.896.827	5.342.223.844
1998	4.687.825.060	2.311.271.723	2.376.553.337	2020	20.327.845.200	14.635.421.790	5.692.423.410
1999	4.084.736.061	2.038.217.464	2.046.518.597	2021	24.499.264.039	17.220.451.600	7.278.812.439
2000	3.542.713.596	2.133.290.039	1.409.423.557	2022	29.315.197.206	22.623.908.402	6.691.288.804
2001	3.997.215.350	1.486.767.737	2.510.447.613	2023	30.410.713.860	23.480.421.973	6.930.291.887
				2024	32.044.426.717	21.143.870.331	10.900.556.386
				Toplam	426.679.474.221	271.820.330.338	154.859.143.883

Kaynak:TÜİK,2025;<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=3¶m2=0&sitcrev=3&isicrev=0&sayac=5806>; 17.11. 2024 tarihinde erişim sağlandı)

Grafik 6: Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına (SITC Rev.4) göre İşlenmiş Ürünler ve Gıda Maddeleri Dış Ticareti.

Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına (SITC Rev.4) göre işlenmiş ürünler ve gıda maddelerini ayrıştırıp ayrı ayrı incelendiğinde ihracatın büyük bir bölümü, işlenmiş ürünlerden³ elde edilmektedir. Tablo 5'deki gıda maddeleri dikkate alınarak yapılan hesaplama göre, 1980-2024 döneminde 359 milyar dolarlık ihracata karşılık, 169 milyar dolarlık ithalat yapılmıştır. Yani, bu dönemde 189 milyar dolarlık bir dış ticaret fazlası elde edilmiştir. Tablo 4'te işlenmiş ürün ve gıda maddeleri dış ticaretinde toplam 154 milyar dolar dış ticaret fazlası elde edildiğine göre, işlenmiş ürünlerin dış ticaretinde 35 milyar dolarlık bir açık verildiği anlaşılmaktadır.

Tablo5: Gıda Maddeleri Dış Ticareti (Dolar)

	İhracat	İthalat	Dış Tic. Bil		İhracat	İthalat	Dış Tic. Bil
1980	1.235.649.136	152.297.136	1.083.352.000	2002	3.117.721.024	1.055.585.205	2.062.135.819
1981	1.672.234.689	136.654.744	1.535.579.945	2003	3.943.800.139	1.604.011.501	2.339.788.638
1982	1.849.705.781	127.080.449	1.722.625.332	2004	5.044.324.922	1.817.607.715	3.226.717.207
1983	1.828.052.930	62.152.516	1.765.900.414	2005	6.512.342.238	1.615.880.630	4.896.461.608
1984	1.919.497.969	348.934.356	1.570.563.613	2006	6.594.517.382	1.729.774.252	4.864.743.130
1985	1.593.708.532	291.469.793	1.302.238.739	2007	7.821.738.794	3.083.603.544	4.738.135.250
1986	1.864.002.904	262.161.462	1.601.841.442	2008	9.155.020.197	5.024.155.452	4.130.864.745
1987	2.162.110.118	369.435.278	1.792.674.840	2009	9.125.955.233	3.591.493.890	5.534.461.343
1988	2.483.761.572	180.300.991	2.303.460.581	2010	10.498.627.863	4.504.881.929	5.993.745.934
1989	2.015.397.014	697.483.235	1.317.913.779	2011	12.285.608.015	6.888.226.282	5.397.381.733
1990	2.303.964.139	1.179.933.023	1.124.031.116	2012	12.685.640.743	6.340.404.997	6.345.235.746
1991	2.730.046.762	466.929.137	2.263.117.625	2013	14.112.070.119	6.783.521.352	7.328.548.767
1992	2.762.287.389	594.121.129	2.168.166.260	2014	15.156.639.039	6.970.107.634	8.186.531.405
1993	2.794.307.184	838.973.987	1.955.333.197	2015	14.339.595.373	6.507.272.070	7.832.323.303
1994	3.299.867.579	460.378.227	2.839.489.352	2016	13.534.689.317	6.449.685.220	7.085.004.097
1995	3.424.397.425	1.481.838.093	1.942.559.332	2017	14.272.169.328	8.312.263.740	5.959.905.588
1996	3.559.297.221	1.775.669.345	1.783.627.876	2018	14.912.690.487	8.795.429.737	6.117.260.750
1997	4.078.627.113	1.426.377.135	2.652.249.978	2019	15.323.267.208	8.612.579.784	6.710.687.424

³ **Tablo 6: İşlenmiş ürün kategorisi tablosu**

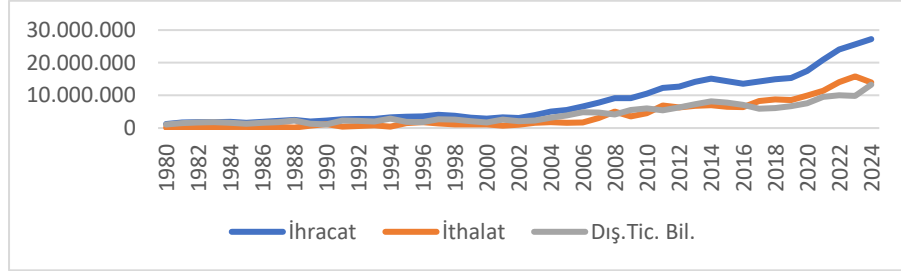
00: Canlı Hayvanlar
01: Et ve et Ürünleri
02: Süt; süt ürünleri ve yumurtalar
03: Balıklar ve diğer deniz ürünleri
04: Hububat ve hububat ürünleri
05: Meyve ve sebzeler
06: Şeker ve şeker ürünleri ve bal
07: Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri
08: Hayvanlar için gıda maddeleri
09: Çeşitli yenilebilir ürünler (yağ, homonize ürünler, sos, maya vb.)

Gıda Güvencesinden Gıda Egemenliğine: Tarımsal Dış Ticaret
From Food Security to Food Sovereignty: Agricultural Foreign Trade

1998	3.771.435.753	1.165.406.736	2.606.029.017	2020	17.460.540.399	9.916.582.045	7.543.958.354
1999	3.190.314.566	1.074.614.889	2.115.699.677	2021	20.956.952.093	11.378.204.237	9.578.747.856
2000	2.890.691.392	1.159.158.160	1.731.533.232	2022	24.084.006.189	14.038.659.962	10.045.346.227
2001	3.316.180.279	735.742.026	2.580.438.253	2023	25.636.311.730	15.815.801.361	9.820.510.369
				2024	27.235.303.496	13.940.691.058	13.294.612.438
				Toplam	359.555.068	169.763.536	189.791.532

TÜİK,2025;<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=3¶m2=0&sitcrev=3&isicrev=0&sayac=5806> 17.11.2024 tarihinde erişim sağlandı)

Grafik 7: Gıda Maddeleri Dış Ticareti (Dolar)

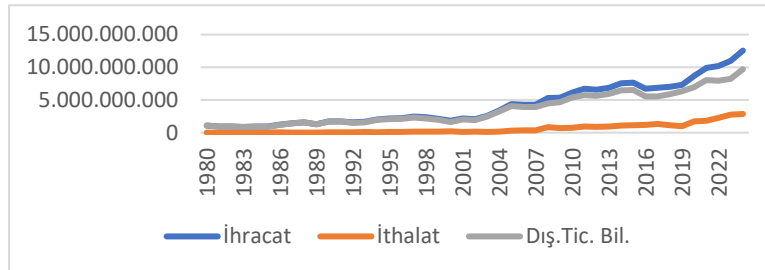
Tablo7: Meyve ve Sebze Dış Ticareti

Yıl	İhracat	İthalat	Dış.Tic. Bil.	Yıl	İhracat	İthalat	Dış.Tic. Bil.
1980	1.090.842.078	799.382	1.090.841.279	2002	2.061.937.709	142.066.270	1.919.871.439
1981	938.672.408	575.903	938.671.832	2003	2.568.082.261	131.513.734	2.436.568.527
1982	942.273.443	4.505.518	937.767.925	2004	3.405.538.838	161.744.041	3.243.794.797
1983	874.548.944	3.679.753	870.869.191	2005	4.373.566.764	284.146.563	4.089.420.201
1984	929.883.716	25.507.555	904.376.161	2006	4.260.921.842	347.838.310	3.913.083.532
1985	932.829.622	27.083.055	905.746.567	2007	4.260.921.842	347.838.310	3.913.083.532
1986	1.232.496.709	40.744.502	1.191.752.207	2008	5.308.044.984	860.025.281	4.448.019.703
1987	1.439.899.621	31.588.487	1.408.311.134	2009	5.353.787.234	673.110.429	4.680.676.805
1988	1.587.342.095	28.918.603	1.558.423.492	2010	6.152.500.651	757.296.610	5.395.204.041
1989	1.290.860.486	12.450.380	1.278.410.106	2011	6.695.665.210	952.314.751	5.743.350.459
1990	1.734.960.407	54.884.494	1.680.075.913	2012	6.552.251.958	908.794.313	5.643.457.645
1991	1.748.665.888	43.868.049	1.704.797.839	2013	6.877.627.255	936.791.467	5.940.835.788
1992	1.569.849.539	66.868.180	1.502.981.359	2014	7.561.924.973	1.085.533.871	6.476.391.102
1993	1.670.230.989	101.468.497	1.568.762.492	2015	7.651.337.966	1.151.523.162	6.499.814.804
1994	2.002.033.489	48.082.110	1.953.951.379	2016	6.720.865.041	1.177.699.798	5.543.165.243
1995	2.178.281.347	88.075.960	2.090.205.387	2017	6.869.684.516	1.311.039.909	5.558.644.607
1996	2.218.856.118	100.534.797	2.118.321.321	2018	7.006.345.902	1.121.805.857	5.884.540.045
1997	2.466.284.396	175.707.251	2.290.577.145	2019	7.291.176.806	969.472.794	6.321.704.012
1998	2.357.370.023	183.097.398	2.174.272.625	2020	8.679.229.481	1.709.662.836	6.969.566.645
1999	2.132.683.577	159.190.797	1.973.492.780	2021	9.886.783.461	1.833.022.741	8.053.760.720

2000	1.816.866.039	193.031.051	1.623.834.988	2022	10.201.727.735	2.278.070.355	7.923.657.380
2001	2.142.117.498	118.103.640	2.024.013.858	2023	10.992.467.251	2.766.862.360	8.225.604.891
				2024	12.550.850.371	2.860.453.567	9.690.396.804
				Toplam	188.581.088.483	26.277.392.691	162.305.069.702

TÜİK;2025;<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=3¶m2=0&sitcrev=3&isicrev=0&sayac=5806>; 20.11.2024 tarihinde erişim sağlandı.)

Grafik 8: Meyve ve Sebze Dış Ticareti

1980-2024 döneminde elde edilen 189 milyar dolarlık gıda maddeleri dış ticaret fazlasının 162 milyar dolarlık kısmının meyve ve sebze ticaretinden sağlanmıştır (Tablo 7). Başka bir deyişle, Türkiye'nin bu kalemdaki dış ticaret fazlasının büyük bir bölümünü yaş sebze ve meyve ticaretinden elde etmiştir. Aydın'a göre (2024:336), işlenmiş ürün ve gıda maddeleri dış ticareti sonuçları aslında çarpıcı bir gerçeği ortaya koymaktadır. Türkiye, bu alandaki ticarete tümüyle meyve ve sebze ihracatı ile ayakta kalmaktadır. Meyve ve sebze ihracatı dışarıda tutulduğunda, Türkiye'nin övündüğü gibi bir gıda ihracatçısı ülke olmadığı da ortaya çıkmaktadır. Özellikle ucuz emeğe dayalı bir grup olarak öne çıkan meyve ve sebze dışında kalanlar, daha çok sermaye yoğun ürünlerdir ve o alanda ciddi bir dışa bağımlılık söz konusudur. Başka bir deyişle, sermaye yoğun üretim gerektiren buğday gibi ürünler ithal edilirken, düşük ücret ve çevresel maliyetler ile üretilen makarna benzeri ürünlerde net ihracatçı olduğumuzu belirtmek gerekir.

SITC yöntemine göre dışa bağımlılık düzeyi, tarımsal hammadde grubunda⁴ yer alan ürünler ile analiz edilebilir.Tablo 9'da 1980-2024 dönemine ait tarımsal hammadde dış ticaret verileri verilmiştir. Tablodan görüleceği üzere, 1980-2024 döneminde toplam hammadde ihracatı 34 milyar dolar iken, toplam ithalat 179 milyar dolardır. Bu dönemde Türkiye toplam 145 milyar dolar açık vermiştir.

Tablo9: Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına göre Hammadde Dış Ticareti (Dolar)

	İhracat	İthalat	Dış Tic. Bil		İhracat	İthalat	Dış Tic. Bil
1980	402.053.507	133.328.726	268.724.781	2003	569.928.449	2.898.366.404	-2.328.437.955
1981	482.343.181	167.197.860	315.145.321	2004	660.495.524	3.439.073.050	-2.778.577.526
1982	475.792.676	174.515.979	301.276.697	2005	654.450.427	3.820.802.408	-3.166.351.981
1983	389.544.692	253.057.146	136.487.546	2006	781.192.110	4.327.774.374	-3.546.582.264
1984	374.874.977	319.136.408	55.738.569	2007	852.658.080	5.547.076.314	-4.694.418.234

⁴Tablo8: Tarımsal Hammadde Ürün Kategorisi

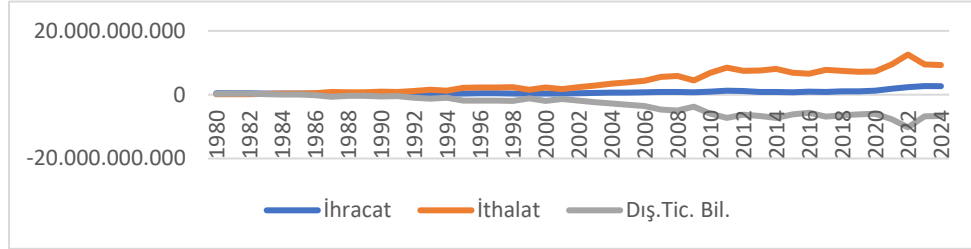
A- Tarımsal Hammaddeler
21: İşlenmemiş kösele, deri ve kürk
23: Ham kauçuk (tabii ve sentetik)
24: Mantar, odun ve kereste
25: Kağıt hamuru ve kullanılmış kağıt
26: dokuma elyafı ve bunların atıkları
29: Başka yerde belirtilmeyen hayvansal ve bitkisel menşei hammaddeler

Gıda Güvencesinden Gıda Egemenliğine: Tarımsal Dış Ticaret
From Food Security to Food Sovereignty: Agricultural Foreign Trade

1985	374.290.592	369.886.393	4.404.199	2008	857.886.358	5.854.870.595	-4.996.984.237
1986	356.029.354	485.714.091	-129.684.737	2009	703.043.365	4.437.348.272	-3.734.304.907
1987	243.682.613	888.541.894	-644.859.281	2010	921.352.065	6.877.629.636	-5.956.277.571
1988	383.191.355	757.029.324	-373.837.969	2011	1.231.186.910	8.462.750.921	-7.231.564.011
1989	392.648.439	739.559.865	-346.911.426	2012	1.149.885.037	7.447.788.374	-6.297.903.337
1990	401.700.994	984.390.115	-582.689.121	2013	884.962.926	7.558.129.906	-6.673.166.980
1991	383.920.076	840.992.416	-457.072.340	2014	863.082.663	8.110.577.772	-7.247.495.109
1992	219.856.201	1.145.978.959	-926.122.758	2015	756.853.805	6.893.551.899	-6.136.698.094
1993	301.571.080	1.516.002.579	-1.214.431.499	2016	945.494.414	6.606.048.721	-5.660.554.307
1994	297.660.640	1.294.368.210	-996.707.570	2017	860.371.898	7.744.513.957	-6.884.142.059
1995	333.977.437	2.199.528.351	-1.865.550.914	2018	1.005.198.597	7.488.134.340	-6.482.935.743
1996	415.146.416	2.285.732.048	-1.870.585.632	2019	1.052.610.998	7.206.917.602	-6.154.306.604
1997	415.146.416	2.285.732.048	-1.870.585.632	2020	1.258.084.720	7.238.125.164	-5.980.040.444
1998	397.322.155	2.315.804.775	-1.918.482.620	2021	1.852.817.623	9.496.662.909	-7.643.845.286
1999	392.581.310	1.579.328.407	-1.186.747.097	2022	2.325.563.006	12.576.803.360	-10.251.240.354
2000	335.402.081	2.256.136.128	-1.920.734.047	2023	2.694.190.089	9.477.136.045	-6.782.945.956
2001	381.014.451	1.725.962.015	-1.344.947.564	2024	2.645.670.060	9.285.616.412	-6.639.946.352
2002	410.475.118	2.306.560.384	-1.896.085.266	Toplam	34.087.204.885	179.820.182.556	-145.732.977.671

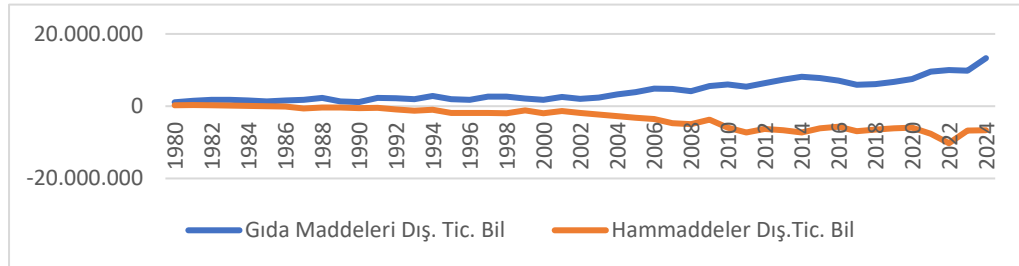
TÜİK,2025;<https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=3¶m2=0&sitcrev=3&isicrev=0&sayac=5806>; 22.11.2024 tarihinde erişim sağlandı)

Grafik9: SITC'e göre Tarımsal Hammadde Dış Ticareti

Sermaye yoğun ürünlerdeki dışa bağımlılık, hammaddelerde çok daha ileri boyutlardadır.Örneğin, 2002-2023 döneminde dokumacılık alanında kullanılan hammaddelerde 45 milyar dolar açık verilmiştir. Tekstil alanında ihracatçı görünen Türkiye'nin, bu alanda büyük oranda dışa bağımlı olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde, kâğıt hamuru ve kullanılmış kâğıt dış ticaretinde bu dönemde verilen açık 15 milyar dolardır. Hammaddeler sınıfında yer alan odun ve kereste dış ticaretinde de 10 milyar dolarlık açık verilmiştir (Aydın, 2024: 340-341).

Grafik10: SITC'e göre Gıda Maddeleri ve Hammadde Dış Tic. Bilançosu

Özetle, Grafik 10'daki gıda maddeleri ve hammadde dış ticaret bilançosu sonuçlarına göre, Türkiye'nin işlenmiş ürün ve gıda maddeleri dış ticaretinde sağladığı fazla, hammadde ithalatına gitmiştir. Gıda maddeleri bakımından ülkenin kendi kendine yeterli olduğu; fakat tarımsal hammaddeler bakımından ise yetersiz bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Türkiye, 1980'lerden sonra uluslararası iş bölümünün dayattığı politikalar çerçevesinde giderek artan ölçüde ithal hammaddeye dayalı bir gıda işleyicisi ve ihracatçısı konumuna gelmiştir. Başka bir deyişle, Türkiye, düşük katma değerli ve ucuz emeğe dayalı gıda sanayisine yoğunlaşarak kapitalist piyasa ekonomisine eklemlenmiştir.

4. Sonuç

1980'lerden sonra uluslararası kurumlar tarafından dayatılan politikalar ve uygulanan iş bölümü, Türkiye'nin tarımsal ürün ticaretinde büyük bir dönüşüme neden olmuştur. Bu iş bölümü sonucunda dış ticaret, hammadde ve işlenmiş ürün ticareti şeklinde ikili bir yapı üzerinden şekillenmiştir. TÜİK tarafından yayınlanan 1980-2024 ISIC ve SITC dış verilerinden elde edilen sonuçlar, bu yapının giderek hakim olduğunu göstermektedir. Tarımsal dış ticaret analizinde genellikle tarım ve hayvancılık başlığı dikkate alındığı ISIC Rev4 verisine göre, tarımsal dış ticaret, 26 milyar dolarlık açık vermesine karşın, ticaret sınıflamasına göre (SITC) 40 milyar dolarlık bir dış ticaret fazlası elde edilmiştir. Bu durumun anlamlı olabilmesi için dış ticarete yaşanan dönüşümün nasıl gerçekleştiğinin tespiti yapılmıştır. Bunun için dış ticarete işlenmiş ürünler, gıda maddeleri ile hammadde ayrımı yapılarak analiz edilmiştir. ISIC'e göre yapılan analizde sınıflandırmaya dahil edilmeyen bazı gıda maddeleri ile içecekler ve tütün mamulleri, ticaret sınıflamasında analize dahil edilmiş ve bu ürünler hammadde ve gıda maddeleri olarak ayrıştırılmıştır. Türkiye'nin uluslararası iş bölümündeki yerini tespit eden bu analiz, Tablo 4'deki verilerden görmek mümkündür. Tablo 4'e göre, 1980-2024 döneminde işlenmiş ürün ve gıda maddeleri dış ticaretinde 426 milyar dolarlık ihracata karşılık, 271 milyar dolarlık ithalat yapılmıştır. Bu dönemde 154 milyar dolarlık bir dış ticaret fazlası verilmiştir. Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına (SITC Rev.4) göre işlenmiş ürünler ve gıda maddeleri ayrıştırılıp ayrı ayrı incelendiğinde, ihracatın büyük bir bölümünün işlenmiş ürünlerden oluştuğu görülmektedir. Tablo 5'de ise gıda maddeleri dikkate alınarak yapılan hesaplama göre, 1980-2024 döneminde 359 milyar dolarlık ihracata karşılık, 169 milyar dolarlık ithalat yapılmıştır. Yani bu dönemde 189 milyar dolarlık bir dış ticaret fazlası sağlanmıştır. Tablo 4'te işlenmiş ürün ve gıda maddeleri dış ticaretinde toplam 154 milyar dolar dış ticaret fazlası elde edildiğine göre, işlenmiş ürünlerin dış ticaretinde 35 milyar dolarlık bir açık verilmiştir. Tablo 7'de 1980-2024 döneminde elde edilen 189 milyar dolarlık gıda maddeleri dış ticaret fazlasının 162 milyar dolarlık kısmının meyve ve sebze ticaretinden elde edildiği tespit edilmiştir. Başka bir deyişle, Türkiye'nin bu kalemdaki dış ticaret fazlasının büyük bir bölümünü yaş sebze ve meyve ticaretinden gelmiştir. Bu veriler, Türkiye'nin tamamıyla meyve ve sebze ihracatı ayakta kaldığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Meyve ve sebze ihracatı dışarıda tutulduğunda Türkiye'nin gıda ihracatçısı bir ülke olmadığının gerçeği de ortaya çıkmaktadır. Ucuz emeğe dayalı bir grup olarak öne çıkan meyve ve sebze dışında kalanlar, daha çok sermaye yoğun ürünlerdir ve o alanda ciddi bir dışa bağımlılık söz konusudur. Özellikle dışa bağımlılık, tarımsal hammadde dış ticaretinde göze çarpmaktadır. 1980-2024 döneminde tarımsal hammadde dış ticaretinde 34 milyar dolar ihracat, 179 milyar dolar ithalat yapılmıştır. Bu dönemde 145 milyar dolar tarımsal hammadde dış ticaretinde açık verilmiştir. Türkiye'nin işlenmiş ürün ve gıda maddeleri dış ticaretinde sağladığı fazla, hammadde ithalatına gitmiştir. Türkiye'nin dış ticaretinin şekillendiği ikili yapı içinde gıda ve işlenmiş ürünlerden elde ettiği dış ticaret fazlası zamanla tarımsal hammadde ithalatını karşılamakta yetersiz kalmış ve sonuç olarak genel bir dış ticaret açığı ortaya çıkmıştır. Tarımsal ürün ihracatını artırmak için giderek artan oranda hammaddeye bağımlı bir yapı ortaya çıkmıştır. Türkiye, bu iş bölümünün bir sonucu olarak hububat, bakliyat ve bitkisel yağlar gibi ürünlerde kendi kendine yeterli bir ülke olmaktan çıkmış; buna karşın emek maliyeti yüksek yaş meyve ve sebze üretimine yoğunlaşarak küresel piyasalarda rol üstlenmiş durumdadır.

Türkiye, bu dış ticaret yapısından vazgeçerek halkın gıda ihtiyacına yönelik yeni bir yapı belirlemelidir. Ulusal tarım politikaları yeniden etkin hale getirilmeli ve gıda egemenliği politikaları yasal bir çerçevede ele alınmalıdır. Bunun için 2006 yılında yürürlüğe konulan ve şirketlerin çıkarlarını yansıtan Tarım

Kanunu gıda egemenliği politikaları ile yeniden şekillendirilerek küçük üreticiliğin destekleneceği bir yapıya kavuşturulmalıdır. Bu radikal dönüşüm ülkedeki gıda güvencesi ve tarımda yeterliliğin sağlanmasında temel unsur olacaktır. Halkın gıda ihtiyacını karşılamaya yönelik belirlenen gıda egemenliği politikaları, tarımsal üretim planlamaları ile desteklenmeli ve gıda güvencesi ve tarımda yeterlilik uluslararası kurumların ve tekeli şirketlerin dayatmalarına terk edilmemelidir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- Aydın, B. (2009), Tarımsal Dış Ticarete Değişim, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası (Haz.) (Ankara: Özdoğan Matbaa Yay.)
- Aydın, M. M./Aydın, B. (2018), "Gıda Rejimi Çerçevesinde Türkiye'nin Tarımsal Dış Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme", Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi (Cilt:2, Sayı:1) s. 111-130.
- Aydın M, M., Aydın B., Aydın, S (2021). Tarımda İş Bölümü: Gıda Rejimleri. Dünya Ekonomisini Anlamak (s.219-240). Siyasal Kitabevi.
- Aydın, B. (2024). Tarımda Dışa Bağımlı mıyız? Prof. Dr. Aziz KONUKMAN'a Armağan Türkiye Ekonomisinin Serencamı. Ed (Şimşek O., Eren, A, A., Şakı, M). Gazi Kitapevi. s. 325-343.
- Aydın, B., Biber E.A (2014).New Division of Labour in Agricultural Foreign Trade: Turkey. International Journal of Humanities and Social Science. – 4 (10). s. 239-246.
- Aydın, B., Aydın, S. & Biber, A. E. (2010). Kapitalizm: Tarımda Çöküş ve Çevre Tahribatı. Memleket Siyaset Yönetim, 5(14).
- Aydın, S (2022). Gıda Egemenliği. Yerel Yönetimler, Kent ve Çevre Politikaları Ansiklopedisi. Ed (Özkaya, Y, Erat V., Demirci, K, Duran, A). ISBN: 9786254278976. Bursa.
- Bello W, Baviera M (2010). Gıda Savaşları. Kapitalizm Tarım ve Yoksulluk içinde. Monthly Review sayı: 23; s.33-48 Kalkedon Yayınevi, İstanbul.
- Dellal, İ., Keskin, G., 2008. Küresel Mali Kriz: Tarımda Riskler ve Fırsatlar. Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Ekşi, A. .& İşçi, A. . (2012). Dünyada Açlık Olgusu ve Çözüm Arayışları. Gıda, 37(1), s.39-45.
- ETC Group (2022). FoodBarons 2022: Crisis Profiteering, Digitalization and Shifting Power. (<https://www.etcgroup.org/content/food-barons-2022> 21.12.2024 tarihinde erişim sağlandı.)
- FAO (1996). "Rome Declaration on World Food Security" World Food Summit 13-17 November 1996 Rome, Italy. (<https://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm> 20.11.2024 tarihinde erişim sağlandı.)
- FAO (2024). In Brief to The State of Food Security and Nutrition in the World 2024 – Financing to end hunger, food in security and malnutrition in all its forms. Rome, FAO. <https://doi.org/10.4060/cd1276en>
- Friedmann, H. (2004). Feeding the Empire: Pathologies of Globalized Agriculture. L. Panitch ve C. Leys (Eds.), Socialist Register:The Empire Reloaded (s. 124- 143) İçinde. London: Merlin

- Gimenez, H.E. (2010). Gıda Krizinden Gıda Özerkliğine: Sosyal Hareketlerin Meydan Okuması. Foster J.B (ed) Kapitalizm ve Ekolojik Kriz. Monthly Review sayı:22 s. 169-186. Kalkedon Yayınları.
- Guerrero, B. J. E. (2010). Politics, Globalization, and Food Crisis Discourse. Economics. Discussion Paper, No: 2010-22, Erişim adresi: <http://www.economics-ejournal.org/economics/discussionpapers/2010-22>
- Gülçubuk B (2004). Kırsal Yoksulluk, Tarım Politikaları ve gıda Güvenliği. Dünya Gıda Günü "Tarladan Sofraya Gıda Güvenliği Sempozyumu". TMMOB ZMO-GMO, 15-16 Ekim, Ankara
- Günaydın, G. (2009). Türkiye Tarım Politikalarında Yapısal Uyum: 2000'li Yıllar. Mülkiye Dergisi, XXXIII (262), s.175-221.
- Günaydın, G. (2002). Küreselleşme ve Türkiye Tarımı. Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Tarım Politikaları Yayın Dizisi No:3
- Karagöz Özenç, F. (2023). Üretimden Dış Ticarete Türkiye'nin Tarımsal Uzmanlaşma Yapısı Üzerine Bir İnceleme. Eğitim Bilim Toplum, 21(83), s.33-84.
- Kıymaz, T. ve Şahinöz, A. 2010. Dünya ve Türkiye: Gıda Güvencesi Durumu, Ekonomik Yaklaşım, 21(76): s.1-30.
- Kocagöz, U. (2019). Gıda ve Sağlık İlişkinde Birbirine Bağlı Üç Kavram: Gıda Güvenliği Gıda Güvencesi ve Gıda Egemenliği. Toplum ve Hekim, 34(3), s.251-256
- McMicheal, P. (2010) Tarihsel Açıdan Dünya Gıda Krizi. Foster J.B (ed) Kapitalizm ve Ekolojik Kriz. Monthly Review sayı:22 s.149-168. Kalkedon Yayınları.
- McMicheal, P. (2009). A Food Regime Analysis of the World Food Crisis. Agriculture and Human Values 26(4): s. 281-95.
- Oral, N. (2018). Türkiye'de Tarım Nasıl Çökertildi? Ankara: Redaksiyon Yayıncılık.
- Otero, G., & Pechlaner, G. vd. (2013). The Political Economy of "Food Security" and Trade: Uneven and Combined Dependency. Rural Sociology, 78, 3, s. 263-289.
- Oyan, O. (2009). IMF ve Dünya Bankası Tarım Reformu Uygulama Projesinin Bilançosu. Mülkiye Dergisi, XXXIII (262) s. 237-254.
- Patnaik, U. (2010). Hindistan ve Gelişmekte olan Ülkelerdeki Gıda Krizinin Kökenleri. Kapitalizm Tarım ve Yoksulluk içinde. Monthly Review sayı: 23 Kalkedon Yayınevi, İstanbul
- Petrini, C. (2012) Gıda Toplulukları, Shiva, V (der). Tohum ve Gıdanın Geleceği Üzerine Manifestolar içinde. s: 13-23. çev: Aykız Doğan, Sinek Sekiz Yayınları İstanbul.
- Sarıöz Gökten, Y., & Gökten, K. (2017). Neoliberal Gıda Rejimi ve Çin'de Gıda Güvencesi: Ekonomi Politik Bir Perspektif. Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2), s. 11-28.
- Şık, B. (2018). Gıda Güvenliği, Gıda Güvencesi ve Gıda Egemenliği Kavramlar Üzerine. <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/197364-gida-guvenligi-gida-guvencesi-ve-gida-egemenligi-kavramlari-uzerine>. 14.12.2024 tarihinde erişim sağlandı).
- Trademap, (2025). TradeMap - List of exporters for the selected product (All products) 01.02.2025 tarihinde erişim sağlandı.
- Vicol, M., Fold, N., Hambloch, C., Narayanan, S., & Pérez Niño, H. (2022). Twenty-five years of Living Under Contract: Contract farming and agrarian change in the developing world. Journal of Agrarian Change, 22(1), 3-18. <https://doi.org/10.1111/joac.12471>

Witmann, H, Desmarais A. ve Wiebe, N. (2010). The Origins and Potential of Food Sovereignty. Witmann, H, Desmarais A, Wiebe N (der.), Food Sovereignty Roconnecting Food, Nature and Community içinde s. 1-12, Fernwood.

İnternet Kaynakları

TÜİK (2025) 1980-2024 Dönemi Dış Ticaret İstatistikleri.

WDI(2025).(https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.CD?end=2023&most_recent_value_desc=true&start=2016&view=chart, 01.02.2025 tarihinde erişim sağlandı)

Tarım ve Orman Bakanlığı (2024)

(https://www.tarimorman.gov.tr/Belgeler/iddiallarvegercekler_20240718.pdf; 20.12.2024 tarihinde erişim sağlandı).